

Кротюк Василь Андрійович, кандидат філософських наук, доцент, начальник кафедри психології та педагогіки, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: krotiukvasyl@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5606-069X

ФЕНОМЕН ГЕРОЇЗМУ В КОНТЕКСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Розглянуто сутність понять «герой», «героїзм», здійснено ретроспективний аналіз феномену героїзму та оцінка його сучасного стану в Україні; простежуються зв'язки означених явищ із поняттями «патріотизм», «ідентичність», мотивами подвижництва та смерті, виокремлюються варіанти співіснування різних концепцій «героя», визначаються сучасні концепти героїко-патріотичного виховання. У статті зосереджено увагу на здобутках філософської думки ХХ ст., оскільки в цей період відбулася активізація наукового пошуку, уточнення означених понять.

Ключові слова: героїзм, герой, героїчне, дегероїзація, патріотизм, ідентичність.

Постановка проблеми. Соціально-політичні процеси, економічні та державотворчі перетворення, які нині відбуваються в нашій країні, а над усе воєнно-політична обстановка довкола України, зумовили повернення теми героїзму до наукового дискурсу, переосмислення використання потенціалу героїчного у формуванні патріотичної свідомості громадян, національної ідентичності українців. Проблема героїзму пов'язана з оцінкою діяльності не лише окремих історичних персоналій чи навіть цілих поколінь народу, а й із фіксацією її в культурній пам'яті людства. Феномен героїчного – в колі дослідницьких інтересів багатьох суспільних наук і у фокусі уваги освітніх закладів, зокрема вищих військових навчальних закладів.

Вагомим є моральне значення героїчного, оскільки це поняття має значний виховний потенціал, сприяє формуванню гуманних, шляхетних цілей, активної громадянської позиції, патріотизму тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність категорії героїчного досліджували Дж. Бруно, Дж. Віко, Г. В. Гегель, Т. Карлейль, Д. Кемпбелл, Ф. Ніцше, К. Юнг та ін. Формування феномену героїзму окреслено в творах Г. Сковороди, П. Юркевича, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Укра-

їнки, М. Грушевського, О. Кульчицького, Д. Донцова, В. Липинського, Г. Ващенко, В. Сухомлинського, С. Кримського, В. Баранівського, О. Хміляра.

У західній філософській думці ХХ ст. в осмисленні героїчного можна виділити чотири напрями. Перший напрям продовжує розробку концепції Т. Карлейля (розуміння героя як «надлюдини»), другий розглядає героя як соціальний міф й інструмент психоаналізу, для третього напрямку герой є феноменом суспільної свідомості, регулятором соціального життя. Четвертий – це концепція про дегероїзацію, представники якої відкидають можливість існування героїчного в умовах постмодерного суспільства.

Формулювання цілей. *Мета статті* – розглянути зміст понять герой, героїчне, висвітлити їх роль у формуванні патріотизму, проаналізувати феномен героїзму у соціокультурній практиці сучасного українського суспільства.

Вклад основного матеріалу. Центральне місце в концепції патріотизму займає іманентна сутність героїзму, пов'язана з психологією і ментальністю народу. При цьому необхідність суспільної консолідації спричиняє утворення історичних міфів та пантеону національних героїв, викликає надмірну героїзацію окремих історичних осіб, домінування різноманітних фейків та інсинуацій над реальними історичними фактами. З точки зору історичного об'єктивізму це призводить до того, що патріотичне мислення стає мисленням міфологічним. З іншого боку, спільний героїчний пантеон українського патріотизму потребує оновлення та загального суспільного компромісу щодо внесення до нього (або виключення) окремих постатей, подій, явищ. За сучасних умов такий список мав би розширитися, включати в себе непересічних особистостей, котрі мужньо відстоюють національні інтереси чи поклали своє життя за Україну в ході російсько-української війни, що триває. Сучасна система патріотичного виховання має наголошувати та подавати приклади звитяги, гідного внеску у відстоювання цивілізаційного вибору України, захисту її територіальної цілісності представників різних етносів, конфесій, регіонів. На рівні з героями в Україні мають стати також і ті, хто творчо працює, створює робочі місця, бореться із суспільними проблемами, займається волонтерством, благодійністю. Патріотичне виховання має створювати відповідні умови для позитивного сприйняття культурного різноманіття суспільства, розуміння різних способів прояву патріотичних почуттів, консолідації навколо спільних цінностей.

Аналізуючи історичний дискурс сьогодні, в умовах воєнно-політичного протистояння України і Росії, тема героїзму є досить важливою і, можливо, навіть екзистенційною в певному розумінні. Україна залишається заручницею своїх історичних міфів, продовжує пошуки нових «героїв» та ідентифікацію

осіб, які є токсичними, викликають напругу в суспільстві. Не припиняються ці пошуки й тому, що герої, які є такими в одній частині України, не завжди сприймаються як герої іншими українцями.

Попри очевидність і важливість проблеми героїзму і героїв для національних історій та для дослідження проблеми патріотизму, ця очевидна важливість довгий час була і зараз залишається радше певною даністю, сприймається як щось саме собою зрозуміле, як феномен, який нібито настільки очевидний, що не потребує пояснень.

Хоча сам термін «герой» постійно зустрічається на сторінках наукових видань, досить довгий час і в зарубіжних, і в українських філософських дослідженнях відчувався дефіцит теоретичної рефлексії щодо феноменів героя та героїчного. Лише із середини ХХ ст. у західному суспільствознавстві активно розвиваються дослідження націоналізму, в яких виокремилися різні напрямки, зокрема, примордіалізм, переніалізм, модернізм, які по-різному трактували проблему постання і розвитку націй в історії. Однак, саме в цій проблемі і примордіалісти, і модерністи, мають дуже схожі погляди на феномен героя та сприймають його як певну даність, хоча й оцінюють його з протилежних позицій. Якщо примордіалісти вважають, що герой – це один із основних феноменів, що асоціюється з національною традицією, національною ідентичністю і є важливим елементом патріотичного виховання, а тому потребує дослідження та аналізу, то модерністи здебільшого підходять до феномену героя як до певної конструкції, яка була свідомо створена лідерами націоналістичного руху і використовується інструментально. Основним мейнстрімом сучасних суспільних наук є якраз деконструкція образу героїв, що активно використовувалося, зокрема, в політичній боротьбі і продовжує мати місце сьогодні. І тому науковці, якщо і звертаються до цієї теми, то, насамперед, з метою деконструювати історичні міфи або якісь винайдені традиції. Проте обидва підходи не передбачають серйозного теоретичного дослідження феномену героя і героїчного, що породжує багато проблем і непорозумінь як серед науковців, так і на рівні публічного дискурсу, суспільних дискусій з цієї тематики і в Україні, і в інших країнах.

Литовський дослідник Л. Еріксонас, досліджуючи практики вшанування героїв у європейських країнах – Литві, Норвегії і Шотландії, – прийшов до висновку: коли ми говоримо про феномен героя, ми маємо вийти за межі національного дискурсу. Він доводить, що феномен героїчного – це феномен, який передував модерному націоналізму і, зрештою, перевершує цей модерний націоналізм. Він може бути і в межах національного дискурсу, але є чимось більшим і вимагає розуміння глибшого, ніж аналіз суто в категоріях історії національних рухів чи національної боротьби [1].

Еріксонас показує, що феномен героїчного з'являється насамперед в історії західної цивілізації як чеснота. Зокрема як одну з найважливіших чеснот визначає героїчне у своїх працях Арістотель. Згодом Цицерон додав до чесноти героїчного важливий громадянський вимір, пов'язавши її з ідеями батьківщини і суспільного блага. Він стверджує, що найбільшою чеснотою для громадянина є безкорисливе служіння батьківщині та смерть за неї. Пізніше ці ідеї були модифіковані Н. Макіавеллі й іншими представниками громадянського гуманізму доби Ренесансу. Вони стали основою для формування ранньомодерних націй в Європі.

На історичну природу героїзму вперше було звернено увагу у XVIII ст. італійським філософом Дж. Віко, який вважав героїзм характерною рисою лише певного періоду в розвитку людства, так званого «століття героїв», що передує «століттю людей» [2, с. 112]. Ідеї Віко знайшли продовження у роботах Г. Гегеля. Герої, на його думку, функціонують «тільки у період нецивілізованого стану. Їхня мета – правова, необхідна і державна, і вони реалізують її як свою особисту справу...» [3]. Гегелю належить і перше визначення героя як людини, що жертвує власним життям заради суспільного блага [3]. Таким чином, герой є втіленням національного духу. Тобто ніяких героїв чи героїнь праці, материнства чи інших позитивних суспільних вчинків не існує. Героїчною може бути лише смерть.

Аж до середини XIX ст. героїчне трактувалося досить однозначно, у контексті так званої «теорії великої людини». Розбіжності в розумінні категорії героїчного різними мислителями стосувалися тільки сфери героїчного діяння: військовий подвиг або героїзм духовної та інтелектуальної роботи. Ці типи героїзму об'єдналися в теорії Т. Карлейля, який розглядав героїчну особистість на прикладі життя великих людей, тобто тих, які спроможні вести за собою інших. У теорії вченого під загальним визначенням «великої людини» об'єднався «культ героїв», характерний для реакційного романтизму, а також розуміння героїзму як прямого героїчного діяння. Філософ зазначає, що «... суспільство побудоване на героях. Шанування героїв буде існувати вічно, поки буде існувати людина» [4, с. 14]. Карлейлем була означена проблема суспільного сприйняття героїв та їх вчинків, адаптації таких людей до нового суспільного, соціального статусу. І саме в загальносуспільному сприйнятті феномену героїзму філософ убачав можливість виникнення нових героїв: «Я вважаю, що повага до героїв, яка в різні епохи виявляється різним способом, є душею суспільних відносин між людьми і що спосіб виявлення цієї поваги – це істинний масштаб для оцінки міри нормальності або ненормальності пануючих у світі відносин» [4, с. 329].

Друга половина XIX ст. відзначається фундаментальними змінами в загальному розумінні героїзму, що відображено у творах Ф. Ніцше. Філософ

стверджував, що героїчна фаза людської історії вже минула, а сучасна епоха домінування «людського – надто людського» заслуговує лише на критику та передбачає появу Надлюдини як майбутнього героя [5, с. 628]. Філософ зауважував: усе те є героїчним, що демонструє силу, духовну міць, здатність забезпечити «волю до влади» як вищий сенс буття. Прагнення ж до панування, до влади веде до переоцінки всіх духовних цінностей, зокрема й у розумінні сутності героїчного, його критеріїв, а героєм може бути той, хто ближчий до ідеалу «надлюдини» – людського унікуму, здатного володарювати над «рабською мораллю». Герой для Ніцше – це «наполовину Бог, наполовину тварина, наполовину людина з крилами янгола, частково зла демонічна істота» [5, с. 371]. Таке уявлення про героя формує нові стандарти на основі тогочасних антропологічних та культурних вимірів. Саме в цей час, на відміну від попередніх епох, герой існує за принципом «час – це гроші», що відповідає реаліям тогочасного суспільства.

Видатний філософ ХХ ст. Д. Кемпбелл у своєму дослідженні «Герой, який має тисячу облич» довів, що згідно зі структурою мономіфа шлях героя є циклічним і проходить три стадії: перехід через реальність, випробування за порогом і повернення до суспільства. Збудований таким чином сюжет повторюється у житті героїв різних часів. Як феноменальне явище людського буття героїзм, маючи значний духовний вплив на соціум, може існувати лише в суспільстві з розвиненою культурою. Видатні подвиги героїв відбувалися в «золоті віки» культури, що дають простір людському духу, стверджує Д. Кемпбелл [6].

Таким чином, в історії розвитку філософської думки існує багато визначень понять герой та героїзм. Одні філософи (Р. Декарт, філософи Просвітництва) сутність героїзму пов'язують насамперед із винятковістю вчинків, другі (Сократ, Августин Блаженний) – з готовністю самопожертви задля ідеї, треті (Арістотель, Дж. Бруно) – з вищою мірою самовідданості у виконанні людиною свого обов'язку. Спільним для різних поглядів на сутність героїзму є розуміння цього явища як складного соціального, морального, психологічного феномену, в якому на різних етапах виходить на перший план то одна, то інша сторони [7, с. 32].

Слід наголосити на основних особливостях становлення та розвитку героїзму в європейському контексті: в основі героїчної поведінки лежать природні прагнення людей, що розглядаються як очевидні неісторичні основи моралі, але часто в них домінують тенденції суб'єктивного ідеалізму; сутністю героїзму вважається певне безумовне начало, зовнішнє буття людини. Таке начало може розумітися натуралістично («закон природи» стоїків, закон «космічної телеології») або ж ідеалістично – «вище благо» (Платон), абсолютна ідея (Г. Гегель), апіорний моральний закон (І. Кант); єдиним способом

поведінки для героя є певний авторитет, божественний чи особистісний (М. Вебер).

На думку Еріксонаса до XIX–XX ст. феномен героїчного не був чимось конструйованим, це була радше певна даність, чеснота, певний тип поведінки людей, і він найбільше був пов'язаний із формуванням ідеї громадянської держави і громадянського націоналізму [1]. Ситуація ускладнюється в часи модерного націоналізму, зокрема, у XX ст., коли через розвиток національних рухів дійсно розпочинаються помітні конструювання в феномені героїчного. Зокрема, після Першої світової війни у більшості європейських країн з'являється культ невідомого солдата – воїнів, які загинули під час війни, а потім були оголошені національними державами героями. На їх честь починають створювати меморіали, сквери, площі. Пізніше, у 20–30-ті рр., в авторитарних і тоталітарних державах свідомо конструюються образи героїв і антигероїв, причому часто досить інструментально. Зрештою, багато національних героїв європейських країн у період Другої світової війни і в міжвоєнні роки заплямували себе колаборацією з нацизмом, фашизмом, участю в Голокості або в етнічних чистках. Специфіка української історії зумовила ситуацію, коли ми маємо героїв на Сході і Заході, які асоціюються з комуністичними злочинами або з участю в Голокості й етнічних чистках, але маємо обмаль героїв, які уособлюють ті громадянські чесноти, які б асоціювалися з Україною і могли б об'єднати різні українські регіони. Вибір героїв – це вибір системи цінностей, які ми ставимо собі за зразок. В європейських країнах як героїв шанують, передусім, людей, які відзначилися діяльністю або вчинками заради спільноти (громади, країни, людства). Але з точки зору цінностей, на яких збудована європейська цивілізація, ми маємо шанувати тих людей, погляди і справи яких не суперечать цим фундаментальним цінностям. Ідеться перш за все про право людини на життя, на особисту волю, на вираження власних поглядів, на справедливий суд, на визнання віри згідно з власними переконаннями та власною совістю і також право на повагу цих базових цінностей державною владою. Цим цінностям має надаватися абсолютний пріоритет над будь-якими державними інтересами, державними раціями чи національними інтересами.

Звичайно ж, інтереси різних країн, різних націй часто розбіжні, але у випадках конфліктів потрібно керуватися міркуваннями, що є важливішим: чи цінності, про які йшла мова, чи інтереси держави (нації), які визначає влада або якісь впливові еліти. Тобто, виходячи із засад демократичної правової держави та загальнолюдських цінностей, аморально пишатися людьми, котрі були слугами тоталітарних режимів, відповідальними за масові порушення прав людини та за воєнні злочини, людей, які запроваджували цінності тоталітарних режимів.

Розглядаючи особливості українського філософського дискурсу героїзму в європейському контексті, ми маємо визнати відсутність національного консенсусу щодо ключових моментів історії країни, наявність масової і важкої для акцептування толерантності суспільства до функціонування у публічному просторі символів тоталітаризму. Відчувається також домінуючий вплив на історичну свідомість значної частини українців іншої традиції, яка має безумовно тоталітарне коріння – ідеології ОУН. Окрім війни з Росією, маємо також суперечки з іншими країнами – Угорщиною, Ізраїлем, Польщею і Білоруссю. Ця ситуація, звичайно, повинна нас усіх разом змусити до рефлексії – які постаті слід популяризувати, хто з українців минулого може бути виховним ідеалом для молодого покоління.

Звичайно, можна мати контрверсійні погляди на оцінку політичної або будь-якої іншої діяльності національних героїв, частина з яких викликає напруження в українському суспільстві і провокує конфлікти у стосунках із сусідами. Питання не у відборі, а в тому, що відбувається і якою мірою деформується історичний наратив і загальний публічний дискурс про історію, коли в його смислового та функціонального центрі стає конкретна людська особистість, яка автоматично набуває героїчного, міфологічного, епічного ореолу. Це відбувається дійсно автоматично, в силу роботи механізмів самого історичного наративу. Такою є граматику дискурсу, що виражається навколо будь-якого історичного суб'єкта як свого головного предмета. І можна бути як завгодно коректним з методологічної, академічної, ідеологічної точки зору; можна використовувати будь-які джерела, прагнути зайняти об'єктивну позицію, не вставати на ту чи іншу сторону тощо; можна старанно уникати поширених стереотипів, не слідувати вже існуючим міфам, – але якщо наратив побудований на конкретній особистості, то разом із деконструкцією одного історичного міфу формується інший міф, альтернативний по відношенню до попереднього.

Необхідно створювати певні концептуальні, теоретичні, рефлексивні рамки, які б окреслили межі такої потенційної міфологізації, що може виникнути в результаті дискусії про минуле, в центрі якої знаходиться історична особа, яка знову ж потенційно може послужити уявним об'єктом, з яким себе ототожнює та чи інша частина суспільства. Така постановка питання – пошук національного героя або пошук героя в національній традиції – виглядає доволі архаїчно. По-перше, подібні історико-біографічні дискурси, в центрі яких знаходився б певний національний герой, втратили теоретичну актуальність. Західні науковці досить далеко відійшли від цієї традиції. По-друге, в цьому немає гострої необхідності, не так теоретичної, скільки практичної. Ідеться про те, що для багатьох країн епоха формування націй, у яку питання про

героїчний пантеон було принциповим, уже закінчилася. Відповідно, реактуалізація питання про національних героїв і ротація їх списків є симптомом того, що цей процес ще не завершено. Або він знову відновлений у зв'язку з новими політичними обставинами, які вимагають перевизначення меж національної спільноти та її ідентичності.

Наприкінці минулого століття набула популярності концепція «зникнення героїчної ролі людини» (А. Рапопорт, Р. Килло, Г. Стейнберг). Так, іспанська філософиня Г. Стейнберг переконана, що героїчне, героїчний зміст життя вже «серед багатьох речей, які “вийшли з ужитку”». Щодо героїв, то вони лишаються для книг, і навіть не для книг з історії, а для вигаданих історій для дітей, яких розважають паперовими чи целулоїдними героями, доки не втрутиться черговий психолог і переконає, що такі оповіді тільки на шкоду дитячому розуму» [8, с. 7].

Б. Шварц, американський професор соціології Університету Джорджії, стверджує, що «ми живемо у постгероїчну еру. Тут поняття «герой» абсолютно змінене ... причин для цього дуже багато: розвиток демократії, глобалізм, кіновикриття, журналістські розслідування. Ми просто більше знаємо про цих людей, ми по-іншому їх оцінюємо» [9].

Два типи героїв, один із яких спирається на ідеї нації, інший – на громадянську ідею республіки, мають одну принципову розбіжність. Щодо героя або пантеону героїв, які стоять у центрі національної традиції, то за їхніми фігурами є психологічна людська органіка – перед нами конкретна людина, з усіма своїми «плюсами» і «мінусами», з усією своєю «життєвою правдою». Саме так зображений і уявний герой виявляється зразком для наслідування, прикладом для молоді нації, яка себе вибудовує. Напроти, концептуальне ядро героя, який знаходиться в центрі республіканської традиції, становить не та людська конкретність, з якою можна безпосередньо (свідомо і несвідомо) ототожнюватися, яка дозволяє людям проникнутись емпатією по відношенню до якоїсь конкретної особистості, а відповідність цього громадянина певному набору якостей, тому, що в античному світі і в ренесансній традиції називалося доблестями або чеснотами. Відтак у центрі виявляється вже не особистість, а деяка відповідність або наближення цієї особистості до певних абстрактних якостей, чеснот, республіканських цінностей.

Тут слід звернути увагу на роботи американського філософа Е. Макінтайра, який хоча й прямо не досліджує проблему героя, але веде мову про два типи етики: етику, яка побудована на слідуванні зразку, й етику, яка побудована на принципі слідування певним абстрактним правилам. У сенсі цього можна сказати, що українська національна традиція перебуває у просторі етики, яка слідує за конкретними зразками, де саме конкретна фігура (герой)

для кожної групи, для кожної національної спільноти або соціальної групи всередині національного співтовариства виступає в якості зразка. Саме цей шлях, який укладається в одну з етичних традицій, описаних Макінтайром, може спричинити труднощі в міждержавному діалозі, де кожна з національних традицій виходить із тих чи інших національних зразків. У той час як діалог, який опирається на певні загальні правила, спільні цінності, до яких слід прагнути або намагатися наблизитися, виглядає більш реалістично просто через те, що може мати спільний засновок, спільну мову [10].

При дослідженні феномена патріотизму не можна уникнути питання спонукальної сили історії, героїчних прикладів, бойових традицій у формуванні патріотичних почуттів. Аналіз поведінки людей у минулому, специфіки їхнього особистісного вибору за певних історичних умов дає змогу формувати в молоді розуміння і критичне осмислення тих чи інших подій, навчає дотриманню моральних норм, окреслює критерії оціночного ставлення до історичних фактів, політичних та військових діячів тощо. З іншого боку, формуючи патріотичні почуття в молоді на історичних прикладах, необхідно брати до уваги той факт, що ідентичність особистості є наслідком вибору, дій та певних уявлень про майбутнє, які можуть стати спільними. Таким чином, при залученні у вітчизняну систему патріотичного виховання чинника минулого, важливо не лише навчати молодь критично аналізувати історичні події та явища, але й сприяти толерантному ставленню до історичної пам'яті та традицій представників інших культурних спільнот. Це передбачає створення умов для полікультурного виховання, організацію освітньо-виховних заходів, що сприяють об'єднанню представників різних етносів, конфесій України, утвердженню рівних прав та обов'язків їх членів перед державою, реалізацію права кожного на розвиток рідної мови, культури, освіти тощо. У контексті зазначеного вище важливим є дотримання вироблених європейською наукою та дидактикою підходів до популяризації історії в умовах полікультурного суспільства, серед яких: взаємовключеність (зважання на відмінності між етнічними, релігійними, лінгвістичними ідентичностями); історія як селективна реконструкція минулого через інтерпретацію подій; достовірна історична реконструкція, яка базується на використанні різноманітних джерел; багатоперспективність (дослідження різних інтерпретацій та альтернатив історичного розвитку); розгляд суперечливих і вразливих питань історичного минулого; збалансоване висвітлення минулого (політика, культура, соціальне, повсякденне життя) тощо [11, с. 23].

Автор поділяє думку О. Ігнатович, що зміст патріотизму має ґрунтуватися на мірі «проникнення духовного змісту в практику служіння Батьківщині», тобто визначатися здатністю людини до особистісного розрізнення добра і зла

в загальному соціокультурному контексті. У той же час ідея патріотизму спирається і на більш архаїчний, міфологізований зміст. Підстави патріотичного світосприйняття все ще тісно пов'язані з культом героїчного [12]. Проте найяскравіший вираз патріотизму – «відчуття усім єством своєї Вітчизни, глибока внутрішня повага до її народу, конкретна буденна робота для її розвитку та зміцнення. Справжній патріотизм – це перш за все патріотизм віри, патріотизм духу» [13, с. 44].

Варто пам'ятати і керуватися застереженням В. Сухомлинського: «... треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів Вітчизна, доблесть, героїзм, подвиг так само як і змісту тієї діяльності, яка включається у ці поняття і слова» [14]. У цьому сенсі почуття любові до своєї землі, Батьківщини, приналежності до спільноти, суспільства мають бути сформовані не лише на рівні відчуття та емоційного переживання, але й осмисленого та критичного аналізу дійсності, готовності до відповідальної громадянської дії. Українська система патріотичного виховання має бути спрямована на формування гідної, критично мислячої та вільної особистості. Індивід зі стабільною ідентичністю не буде перебільшувати власну цінність за рахунок недооцінки інших людей чи народів і розглядатиме навколишню суспільну різноманітність не як загрозу власній чи груповій тожсамості, а як соціальний капітал та потенціал для розвитку.

Висновки. Сучасний український патріотизм має бути результатом практичної реалізації відповідального почуття громадянськості як інтегрованої якості сучасної людини. Формуючи патріотичні почуття в української молоді, педагоги мають опиратися на такі засадничі характеристики патріотизму, як суспільно-консолідуєчий характер його прояву, громадянська відповідальна й активна позиція усіх членів спільноти. Як результат, патріотичні почуття мають стати для української молоді не лише стійкою та свідомою ідентичністю із рідною країною, але й готовністю до відповідальної та ефективної громадянської дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Eriksonas L. National Heroes and National Identities: Scotland, Norway and Lithuania. Bruxelles, 2004. 320 s.
2. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев и др. Москва: Совет. энцикл., 1989. 840 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Сочинения: в 14 т. Москва: Акад. наук СССР, 1958. Т. 7. 380 с.
4. Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое в истории. Москва: Астрель, 2012. 768 с.

5. Ницше Ф. Сборник. Минск: Попурри, 1997. 544 с.
6. Кемпбелл Д. Герой із тисячею облич: пер. з англ. Київ: Альтернатива, 1999. 392 с.
7. Волкогонов Д. А. Феномен героизма: (О героях и героическом). Москва: Политиздат, 1985. 263 с.
8. Стейнберг Г. Д. Герой повсякденності: Роздуми філософа: пер. з ісп. Київ: Новий Акрополь, 2004. 117 с.
9. Schwartz B. Lincoln in the Post-Heroic Era: History and Memory in Late Twentieth-Century America. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1542-734X.2010.00734_1.x (дата звернення: 2.12.2020).
10. Макінтайр Е. Після чесноти. Дослідження з теорії моралі: пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2002. 438 с.
11. Мішелін Р. Дискусійні питання політики полікультурної освіти, тренування і навчання. Страсбург: Вид-во Ради Європи, 2008. 23 с.
12. Ігнатович О. Г. Сучасний дискурс патріотичного виховання: традиції та інновації. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2015. № 7 (296), ч. 1. С. 127–135.
13. Кротюк В. А. Духовний вимір патріотизму. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2009. № 2. С. 40–46.
14. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості: вибр. пед. твори: в 5 т. Київ: Радян. шк., 1977. Т. 1. С. 177–184.

REFERENCES

1. Eriksonas, L. (2004). National Heroes and National Identities: Scotland, Norway and Lithuania. Bruxelles.
2. Fylosofskiy entsyklopedychesky slovar. (1989). L. F. Ilychev (Ed.) et al. Moskva: Sov. entsyklopediya [in Russian].
3. Gegel, G. V. F. (1958). Sochyneniya. (Vols. 1-14; Vol.7). Moskva: Akademyia Nauk SSSR [in Russian].
4. Karleil, T. (2012). Geroy, pochytanye geroev y geroycheskoe v ystoriy. Moskva: Astrel [in Russian].
5. Nicshe, F. (1997). Sbornyk. Mynsk: Popurry [in Russian].
6. Kempbell, D. (1999). Heroi iz tysiacheiu oblych: per. z annl. Kyiv: Alternatyva [in Ukrainian].
7. Volkogonov, D. A. (1985). Fenomen gerioizma: (O gerioiah y geroycheskom). Moskva: Polytyzdat [in Russian].
8. Steinberh, H. D. (2004). Heroi povsiakdennosti: Rozdumy filosofa: per. z isp. Kyiv: Novyi Akropol [in Ukrainian].
9. Schwartz, B. (2008). Lincoln in the Post-Heroic Era: History and Memory in Late Twentieth-Century America. Chicago: University of Chicago Press. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1542-734X.2010.00734_1.x.
10. Makintair, E. (2002). Pislia chesnoty. Doslidzhennia z teorii morali: per. z angl. Kyiv: Duh i litera [in Ukrainian].

11. Micheline, R. (2008). Dyskusiini pyttannia polityky polikulturnoi osvity, trenuvannia i navchannia. Strasbourg: Council of Europe Publishing [in Ukrainian].
12. Ihnatovych, O. H. (2015). Suchasnyi dyskurs patriotychnoho vykhovannia: tradytsii ta innovatsii. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ped. Nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Lviv National University. Series: Pedagogical sciences*, 7 (296), 1, 127-135 [in Ukrainian].
13. Krotiuk, V. A. (2009). Dukhovnyi vymir patriotyzmu. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy*, 2, 40-46 [in Ukrainian].
14. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoj osobystosti: vybrani pedahohichni tvory (Vols. 1-5; Vol. 1). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

Кротюк Василий Андреевич, кандидат философских наук, доцент, начальник кафедры психологии и педагогики, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожеду́ба, Украина

ФЕНОМЕН ГЕРОИЗМА В КОНТЕКСТЕ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

На основе анализа философской литературы исследована сущность понятий «герой», «героизм», осуществлен ретроспективный анализ феномена героизма и оценка его современного состояния в Украине; прослеживаются связи указанных явлений с понятием «патриотизм», «идентичность», мотивами подвижничества и смерти, выделяются варианты сосуществования различных концепций «героя», определяются современные концепты героико-патриотического воспитания. В исследовании внимание сосредоточено на достижениях философской мысли XX века, поскольку в этот период произошла активизация научного поиска, уточнение указанных понятий.

Ключевые слова: героизм, герой, героическое, дегероизация, патриотизм.

Krotiuk Vasyl Andriyovich, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Head of Department of Psychology and Pedagogy, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ukraine

PHENOMENON OF HEROISM IN THE CONTEXT OF PATRIOTIC EDUCATION

The Problem setting. Social and political processes, economic and state-building transformations in our country, and the military and political situation around Ukraine,

led to the return of the theme of heroism to scientific discourse, rethinking the use of heroic potential in shaping patriotic consciousness of citizens, national identity of Ukrainians. The problem of heroism is connected with the evaluation of the activity not only of individual historical personalities or even whole generations of the people, but also with its fixation in the cultural memory of mankind. The phenomenon of the heroic is in the range of research interests of many social sciences and in the focus of attention of educational institutions.

The moral significance of the heroic is important, because this concept has a significant educational potential, contributes to the formation of humane, noble goals, active citizenship and patriotism

Recent research and publications analysis. *The essence of the category of the heroic was explored by J. Bruno, J. Vico, G. V. Hegel, T. Carlyle, D. Campbell, F. Nietzsche, K. Jung and others. The formation of the phenomenon of heroism is outlined in the works of G. Skovoroda, P. Yurkevich, T. Shevchenko, I. Franko, L. Ukrainka, M. Hrushevsky, D. Dontsov, V. Lypynsky, G. Vashchenko, V. Sukhomlynsky, S. Krymsky, V. Baranivsky, O. Khmilyar.*

In the Western philosophical thought of the XX century the understanding of the heroic can be divided into four areas. The first direction continues to develop the concept of T. Carlyle (understanding the hero as a «superman»), the second considers the hero as a social myth and tool of psychoanalysis, for the third direction the hero is a phenomenon of social consciousness, a regulator of social life. The fourth is the concept of degeneration, the representatives of which reject the existence possibility of the heroic in a post-modern society.

Paper objective. *The one of the most important phenomena in a range of scientific interests of philosophy, psychology, ethics and history was discussed. The essence of concepts «hero», «heroism» based on the analysis of philosophical literature was explored. The description of the history of the phenomenon of heroism in different sources was made. The connection of aforementioned phenomena could be traced with such concepts as «patriotism» and «identity», the motives of selfless devotion and death, variants coexistence of different concepts of «hero» were distinguished, specific signs of heroic action were demonstrated. It reflected social and cultural settings of a specific historical period and indicated the variability of ideas about the status of this phenomenon. It was defined that people constantly were coming back to that category and fixing with that fact the highest level of spiritual beauty and activity of personality, which was able to give hope and to lead, to provoke the desire to imitate. The attention in the research work was focused on the philosophical idea of the twentieth century because at that period there was intensification of scientific research for clarification of those concepts.*

Conclusions of the research. *Modern Ukrainian patriotism must be the result of the practical realization of a responsible sense of citizenship as an integrated quality of a modern man. Forming patriotic feelings in Ukrainian youth, teachers should rely on such*

basic characteristics of patriotism as the socially consolidating nature of its manifestation, civic responsibility and active position of all members of the community. As a result, patriotic feelings for Ukrainian youth should become not only a stable and conscious identification with their native country, but also a readiness for responsible and effective civic action.

Keywords: *hero, heroism, heroic, patriotism, national identity.*

